

περιορισθῆ, ὥστε καὶ ὁ χρόνος εἶναι ἐξ ἀνάγκης καὶ φύσει ἄπειρος. Ἐπαναλαμβάνω, τὰς ἐννοίας ταύτας δὲν ἔχει πᾶς ἄνθρωπος καθὼς τὰς ἀνεπτύξαμεν, ἀλλὰ τὰς νοεῖ ἅμα τῷ ἀναπτυχθῶσι, καὶ καταλαμβάνει ὅλας τὰς ἐπιστημονικὰς θεωρίας ὅσαι τὰς προϋποθέτουσι. Δὲν πείθεσαι τώρα ὅτι ὁ λόγος εἶναι ὁ αὐτὸς ἐν πᾶσιν, ὅτι ναὶ μὲν δὲν ἔχουσι πάντες σαφῆ καὶ πλήρη συνείδησιν τῶν ἐν αὐτῷ ἀρχῶν καὶ ἐννοιῶν, ἀλλ' ὅτι διὰ τῆς ψυχολογικῆς ἀναλύσεως καὶ διὰ τῶν καταλλήλων ἀποδείξεων δύνανται νὰ τὴν ἀποκτήσωσι; Πρὸς τί λοιπὸν νὰ προστρέξωμεν εἰς τὸν γενικὸν λόγον, ἐν ᾧ οὗτος δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ σύνολον τῶν ἀτομικῶν, καὶ οἱ ἀτομικοὶ εἶναι εἷς καὶ μόνος λόγος, φωτίζων πάντα ἄνθρωπον διὰ τοῦ αὐτοῦ φωτὸς εἰ καὶ κατὰ βαθμοὺς διαφόρους, κατὰ τὴν ἡλικίαν, τὴν ἀνατροφήν, τὴν εὐφυΐαν, τὰς μελέτας καὶ τὰς ἄλλας ἐκάστου περιστάσεις; — Νομίζω ὅτι εἰς μίαν ἔτι ἀπορίαν σου ἔχω ν' ἀπαντήσω, περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἐνδιαθέτου καὶ τοῦ προφορικοῦ λόγου. Ἄλλ' εὐκολοῦς εἶναι ἢ περὶ τούτου ἐξήγησις.

Ἐξ ὧν σοὶ ἐξέθηκα μέχρι τοῦδε βεβαίως ἐπείσθης ὅτι ὁ ἐνδιάθετος λόγος εἶναι τὸ κυριώτατον προσὸν τῆς ψυχῆς μας, ὅτι δι' αὐτοῦ γι-

νώσκωμεν τὸ ἀληθές, συλλαμβάνομεν τὸ καλόν, καὶ διακρίνομεν τὸ ἀγαθόν, δι' αὐτοῦ πᾶσαι ἐπιστήμαι καὶ τέχναι, δι' αὐτοῦ ρυθμίζεται καὶ καρποφορεῖ ἡ νόησις, δι' αὐτοῦ κανονίζεται καὶ εὐοδοῦται ἡ πράξις, δι' αὐτοῦ ἀνεργόμεθα εἰς τὴν ὑψίστην τῶν ἐννοιῶν, εἰς τὴν ἐννοιαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔχομεν τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν· ὅλος λοιπὸν ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος, ὁ κόσμος τῆς διανοίας ρυθμίζεται καὶ διοικεῖται ὑπὸ τοῦ λόγου. Καὶ τί ἕτερον δύναται νὰ εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς ψυχῆς μας ἢ ἔκφρασις τῶν ἐν ἡμῖν, τῶν ἐννοιῶν καὶ αἰσθημάτων καὶ βουλήσεών μας; καὶ ἐὰν πάντα ταῦτα ὑπόκεινται εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ λόγου, καὶ ὑπ' αὐτοῦ ρυθμίζονται καὶ διοικοῦνται, ἄρα ὁ αὐτὸς λόγος ἐκφράζεται καὶ διὰ τῆς διαλέκτου, καὶ γίνεται προφορικὸς. Ἐὰν δὲ ἠδυνάμην νὰ μηκύνω εἰσέτι τὴν ὑπὲρ τὸ δέον μακρὰν ἐπιστολήν μου, ἠθέλων σοὶ ἀποδείξει διὰ τῆς ἀναλύσεως αὐτῶν τῶν στοιχείων πάσης διαλέκτου, αὐτῶν τῶν μερῶν τοῦ λόγου, ὅτι πάντα ἀντιστοιχοῦσιν ἀκριβῶς πρὸς τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐν ἡμῖν λόγου, ὥστε ἠθέλες καὶ κατὰ τοῦτο θαυμάσει τὴν σοφίαν τῶν προγόνων μας, οἵτινες διὰ τῆς αὐτῆς λέξεως ἐδήλουν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀνωτάτης αὐτῆς δυ-

νάμεως καὶ τὴν ἔκφρασιν αὐτῆς διὰ τῆς διαλ' κτου. Ἀλλὰ πολλὰ σοὶ ἔγραψα σήμερον, καὶ εὐχομαι νὰ μὴ τὰ εὐρῆς σκοτεινὰ ἢ ἀτελῆ ἢ κατὰ τι ἄλλο κατώτερα τῆς προσδοκίας σου.

ΙΘ'

Εὐγενίου πρὸς Φιλόθεον.

Ἀγαθέ μοι διδάσκαλε, δὲν ἔχω τῶντι λόγους ὅπως σοὶ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνην μου. Καὶ τὴν φύσιν τοῦ λόγου μοὶ ἐξήγησας, καὶ τὴν μεταξὺ ζώου καὶ ἀνθρώπου διαφορὰν, καὶ τὴν σχέσιν τοῦ προφορικοῦ λόγου πρὸς τὸν ἐνδιάθετον, καὶ ἐκ τούτων βλέπω πόσον ὑψηλὴν θέσιν κατέχει ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ κλίμακι τῶν ὄντων, καὶ πόσον ἐξευτελίζεται ὅταν δὲν τηρῇ τὴν ἀξιοπρέπειάν του. Τοῦτο ἔτι μᾶλλον μ' ἐνθαρρύνει εἰς τὴν μελέτην τῆς ψυχῆς μου, καὶ δὲν θέλεις δυσαρεστηθῆ εἰάν σοι θέσω καὶ ἄλλα ζητήματα πρὸς ἐξακρίβωσιν καὶ συμπλήρωσιν τῶν μικρῶν μου γνώσεων. — Μοὶ λέγεις ἐν τέλει τῆς ἐπιστολῆς σου, ὅτι ὁ λόγος εἶναι τὸ κυριώτατον προσὸν τῆς ψυχῆς, ὅτι δι' αὐτοῦ ρυθμίζεται καὶ καρποφορεῖ ἢ νόησις, κανονίζεται καὶ εὐοδοῦται ἢ πράξις, ὅτι ὅλος ὁ

ἔσωτερικὸς κόσμος τῆς διανοίας διοικεῖται ὑπὸ τοῦ λόγου, καὶ ὅτι πάντα τὰ ἐν ἡμῖν, αἱ ἐννοιαί, τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ βουλήσεις, ὑπόκεινται εἰς τὴν κυριαρχίαν του. Ταῦτα ἐνόησα μέχρι τινός, διότι εἶδον πῶς ὁ λόγος μᾶς ἀνακαλύπτει τὴν τάξιν τοῦ κόσμου, μᾶς παρέχει τὴν ἐννοίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς τοῦ ἀπείρου τόπου καὶ χρόνου, πῶς γεννᾷ τὴν ἐπιστήμην, συλλαμβάνει τὸ ἰδανικόν, καί, συνεργούσης τῆς φαντασίας, τὸ ἐκφράζει διὰ τῆς καλλιτεχνίας, πρὸς τούτοις δὲ ὀρίζει τὸν ἠθικὸν νόμον καθὸ στοιχεῖον τῆς καθολικῆς τάξεως, ὥστε καὶ τὸ ἀληθές καὶ τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν εἰς τὸν λόγον πρὸ πάντων ὀφείλομεν. Ἄλλ' αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ τέχναι καὶ ἡ ἠθικότης δὲν εἶναι ὄλος ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, ἐὰν δὲν ἀπατῶμαι, εἶναι εὐρυτέρα, πολλὰς ἔχει δυνάμεις, αἵτινες ἀδιακόπως ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῇ, καὶ δὲν εἶναι πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐπιστήμονες ἢ καλλιτέχναι ἢ ἠθικολόγοι, ὀλίγιστοι εἶναι οἱ τοιοῦτοι· καὶ ἐὰν πᾶσα ψυχὴ εἶναι ἔλλογος, εἰς τί χρησιμεύει ὁ λόγος παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἀνθρώπων; καὶ ἐὰν δὲν χρησιμεύῃ, πῶς πάντα τὰ ἐν ἡμῖν ὑπόκεινται εἰς τὴν κυριαρχίαν του; δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μοι ἐξηγήσης ἐὰν καὶ πῶς σχετίζεται ὁ λόγος πρὸς πάσας τὰς ψυχικὰς δυνάμεις,

πρὸς πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς νοήσεως; Τὴν λέξιν νόησιν πάντοτε μεταχειρίζεσαι, ἀλλ' οὐδέποτε μοι εἶπες τί εἶναι ἡ νόησις, ἐὰν εἶναι μία δύναμις ἢ πλείονες καὶ πῶς ρυθμίζεται ὑπὸ τοῦ λόγου. Ἀκούω πολλάκις τοὺς νέους ψυχολόγους μακρίζοντας τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, καὶ κατηγοροῦντας τοὺς πνευματιστὰς ὅτι δημιουργοῦσι σχολαστικὰς ὀντότητας, καὶ πολλαπλασιάζουσιν ἕνευ ἀνάγκης τὰ ὄντα, ἀντιφάσκοντες καὶ πρὸς πᾶς ἰδίαν θεωρίαν, καθ' ἃς ἡ ψυχὴ εἶναι μία καὶ ἀδιαίρετος. Παρακαλῶ σε λοιπὸν νά μοι εἴπῃς, πῶς συμβιβάζονται αἱ πολλαὶ δυνάμεις μὲ τὴν ἑνιαίαν φύσιν τῆς ψυχῆς; Καὶ ἐνταῦθα ἄλλη ἀπορία ἐγείρεται εἰς τὸ πνεῦμά μου· πῶς ἡ μία, ἢ ἀδιαίρετος, ἢ ἄυλος ψυχὴ συνδέεται μὲ τὴν ὄλην τοῦ σώματος; Τὸ ὑλικὸν καὶ τὸ ἄυλον δὲν εἶναι φύσει ἐναντία πρὸς ἄλληλα; ποία' λοιπὸν σχέσις δύναται νὰ ὑπάρξῃ μεταξύ αὐτῶν; καὶ ἐὰν ὑποθέσωμεν διάμεσον τι μεταξύ αὐτῶν, καὶ ποῦτο πάλιν θὰ εἶναι ἢ ὑλικὸν ἢ ἄυλον, καὶ πάλιν καὶ αὐταὶ ἀναφύονται δυσκολίαι, ἢ δὲν θὰ εἶναι οὔτε ἄυλον οὔτε ὑλικόν, καὶ τότε δὲν εἶναι τίποτε, διότι οὐδὲν ὄν γνωρίζομεν μὴ ὑπαγόμενον εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην κατηγορίαν. Τούλαχιστον ἐγὼ οὕτω φρονῶ, ἢ τὸ ὄν εἶναι ἄλλο' τι

παρ' ὅ,τι μοί φαίνεται; Δέν μοι λέγεις καὶ περὶ
τούτου τί πρέπει νά πιστεύσω; τί εἶναι τὸ ὄν;
ἐάν ὑπάρχουσιν ὑλικά καὶ ἄϋλα ὄντα, καὶ εἶναι
φύσεως οὐ μόνον διαφόρου, ἀλλ' ἐναντίας πρὸς
ἄλληλα, πῶς δηλοῦνται διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς
λέξεως; ὑπάρχει γενικὴ τις ἔννοια τοῦ ὄντος, ἐν
ἣ πάντα τὰ καθ' ἕκαστα ὄντα περιλαμβάνονται,
ἢ δέν ὑπάρχει, καὶ καταχρηστικὴ εἶναι ἡ κοινὴ
αὕτη ὀνομασία; ἐάν δὲ ὑπάρχη, ἐπιδέχεται ὀρι-
σμόν, καὶ ποῖον; Βλέπεις, διδάσκαλέ μου, πῶς
ἡ μία ἀπορία γεννᾷ τὴν ἄλλην, καὶ πόσῃν ἀνάγκη
ἐχω εἰσέτι τῶν φώτων σου πρὸς ὁδηγίαν
μου; Θαρρῶν εἰς τὴν πολλὴν σου ἀγαθότητα,
σοὶ θέτω τὰ ζητήματα ταῦτα καὶ προσμένω τὴν
ἀπάντησίν σου.

Κ'

Φιλοθέου πρὸς Εὐγένιον.

Αἱ νέα ἀπορία σου, ἀγαπητέ μοι, εἶναι φυσικώταται, καὶ μοι ἀποδεικνύουσι πόσον προοδεύεις εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἀληθειῶν ἃς ἐπεχείρησα νά σοι μεταδώσω. Θέλω τὰς λύσει εὐχαρίστως, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπαιτῶ τὴν ἔντονον προσοχήν σου,

διότι εἰσερχόμεθα ἤδη εἰς τὰ ἄδυτα τῆς ψυχῆς, εἰς αὐτὸ τὸ ἀγιαστήριον, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ πνεύματός μας. Καὶ ἐάν μοι ἐπιτρέπῃς ν' ἀνατρέψω τὴν τάξιν τῶν ἀποριῶν σου, θέλω ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ τελευταίου ζητήματος, διότι ἡ λύσις αὐτοῦ θέλει μᾶς εὐκολύνει καὶ τὴν λύσιν τῶν ἄλλων.

Μ' ἐρωτᾷς ἐάν ὑπάρχῃ γενικὴ τις ἔννοια τοῦ ὄντος, μολονότι τὰ ὄντα εἶναι ποικίλα καὶ φύσεως ἐναντίας πρὸς ἄλληλα, καὶ ἐάν ἡ ἔννοια αὕτη ἐπιδέχῃται ἔρισμόν, καὶ ποῖον. — Βεβαίως, ἐσάκις μία καὶ ἡ αὐτὴ λέξις χρησιμεύει πρὸς δήλωσιν ποικίλων πραγμάτων, πρέπει γὰρ ὑπάρχῃ κοινόν τι μεταξὺ αὐτῶν, καὶ τὸν κοινὸν τοῦτον χαρακτῆρα πρέπει νὰ ἐκφράζῃ τὸ κοινὸν αὐτῶν ὄνομα. Κατὰ τοῦτο οὐδέποτε σχεδὸν πλανᾶται ἡ ἀνθρωπίνη διάλεκτος, ἥτις αὐθορμήτως ἐκδηλοῖ τὰ ἐν τῇ διανοίᾳ. Ἄλλὰ προσέτι τὴν κοινὴν χρῆσιν τοῦ ὄρου τούτου ἐπικυροῖ καὶ ἡ ἐπιστήμη, καὶ ἰδίως ἡ φιλοσοφία, καὶ δὲν ἀγνοεῖς ἴσως ὅτι ἡ ὄντολογία, ἡ περὶ τοῦ ὄντος ἢ ὄν θεωρία, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι κλάδος τῆς Μεταφυσικῆς. Ἄλλὰ μὴ φοβοῦ, δὲν διανοοῦμαι, οὔτε εἶναι ἀνάγκη νὰ σε εἰσαγάγω εἰς τὸ πολὺ σκοτεινὸν καὶ τὴν σήμερον πολὺ ἀμφισβητούμενον πεδῖον τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης ἐπιστήμης.

Τὸν ὀρισμὸν τοῦ ὄντος θέλομεν πορισθῆ ἐξ ὄσων γινώσκομεν μέχρι τοῦδε. — Παρεδέχθης ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὄλος ὕλη, ὅτι ἐνυπάρχει ἐν αὐτῷ ἐνιαῖόν τι ὅπερ δὲν δύναται νὰ εἶναι ὕλη, καὶ ὀνομάζεται πνεῦμα, καὶ ὅτι τὸ ἐνιαῖον τοῦτο ἐνεργεῖ ἐλευθέρως, νοεῖ, συλλογίζεται, βούλεται, πράττει καὶ ἐξωτερικεύεται διὰ τῆς διαλέκτου καὶ διὰ τῶν ἔργων του. Ἄρα ὑπὸ τὰ φαινόμενα, ἅτινα παρουσιάζει ὁ ἐξωτερικὸς ἄνθρωπος, ὑπάρχει ὑποκείμετόν τι, ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, ἢ ὑπόστασις, ὡς λέγουσιν οἱ νεώτεροι, καὶ ἡ ὑπόστασις αὕτη δηλοῦται, ἐξαγγέλλεται διὰ ποικίλων φαινομένων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν, ἅτινα συνιστῶσι τὴν μορφήν αὐτῆς ἢ τὸ εἶδος, καὶ εἶναι τρόπον τινὰ τὸ πρόσωπον, ἢ φυσιογνωμία αὐτῆς. Ἰδού, φίλε μου, τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος. Πᾶν ὄν εἶναι ὑπόστασις σχετιζομένη πρὸς τινὰ μορφήν, ἀλλὰ φανερόν ὅτι ἡ ὑπόστασις δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως ἐν πᾶσι. Τὸ ἐνιαῖον καὶ ἀδιαίρετον, τὸ ἐλεύθερον καὶ νοῆμον καὶ ἔλλογον ἔχει μόνον ἢ πνευματικὴ ὑπόστασις. Τῶν ὕλικῶν ὄντων ἡ ὑπόστασις δὲν ἔχει οὔτε πραγματικὴν ἐνότητα, ὡς καὶ ἄλλοτε σοὶ εἶπον, οὔτε ἐλευθερίαν, οὔτε νόησιν, οὔτε λόγον. Τί εἶναι λοιπὸν ἢ ἐν αὐτοῖς ὑπόστασις; ὑπολαν-

θάγουσα δύναμις, δι' ἧς συνέχονται τὰ μόρια ἐξ ὧν συνίστανται, συνδυάζονται ποικιλοτρόπως, καὶ ποικίλας παράγουσιν ἐνεργείας, δι' ὧν δηλοῦται ἡ φύσις τῆς δυνάμεως ταύτης. Τί εἶναι αὕτη ἡ δύναμις, ἀμέσως δὲν δυνάμεθα νὰ ἔξεύρωμεν, καθὼς ἔξεύρομεν τί εἶναι ἡ ἐν ἡμῖν ὑπόστασις διὰ τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἐν τῇ ὕλῃ δύναμις εἶναι ἡ τάσις τῶν μορίων αὐτῆς πρὸς τινα μετ' ἀλλήλων συνδυασμὸν καὶ ἐπ' ἀλληλα ἐνεργείαν, εἶναι ἐπομένως ἀφηρημένον καὶ γενικὸν ὄνομα, πρὸς δήλωσιν ἀφηρημένης καὶ γενικῆς ἐννοίας, ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ἀφηρημένα προὔπαρχουσιν ἐξ ἀνάγκης εἰς τὰ ἀφ' ὧν ἀφαιροῦνται, ἡ δύναμις δὲν εἶναι κενὸν ὄνομα, ἀλλ' ἐκφράζει τὴν πραγματικότητα τῆς ὑποκεκρυμμένης αἰτίας τῶν φαινομένων τῆς ὕλικῆς φύσεως. Τοιαύτη εἶναι ἡ ὑπόστασις τῶν ὕλικῶν ὄντων, καὶ ἄλλη δὲν δύναται νὰ εἶναι. Περὶ τούτου πάντες συμφωνοῦσι, διότι πάντες ἀναγκάζονται ὑπὸ τοῦ λόγου νὰ πιστεύσωσιν ὅτι ὑπάρχει ὑποκεκρυμμένον αἷτιον πάσης ἐξωτερικῆς ἐνεργείας· καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρνούμενοι τὸ πνεῦμα ἀνάγουσι τὰ πάντα εἰς τὴν ὕλην καὶ τὴν δύναμιν, καὶ ἴσως δὲν ἀγνοεῖς ὅτι ὕλη καὶ δύναμις ἐπιγράφεται τὸ πόνηγμα ἐνὸς τῶν περιφημοτέρων ὕλιστῶν τῆς ἐποχῆς μίας.

Ἔχουσι λοιπὸν πάντα τὰ ὄντα ὑπόστασιν, μορφήν καὶ σχέσιν. Ἄλλ' εἰς τὰ πρῶτα ταῦτα στοιχεῖα τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος ἔχομεν καὶ ἄλλα γὰρ προσθέσωμεν. — Τί εἵπομεν προηγουμένως; ὅτι ὁ λόγος μᾶς ἀπεκαλύπτει τὸν ἄπειρον τόπον καὶ τὸν ἄπειρον χρόνον ὡς ἀπαραιτήτους ὅρους πάσης ὑπάρξεως· ἄρα πάντα τὰ ὄντα εἶναι ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, καὶ ὀφείλομεν ἄλλα δύο στοιχεῖα γὰρ προσθέσωμεν εἰς τὴν ἐννοιαν τοῦ ὄντος. Περὶ τούτου ἴσως μοι εἴπῃς· ὡς πρὸς τὰ ὑλικά ὄντα νοῶ, ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τόπῳ, διότι ἡ ὕλη ἔχει ἔκτασιν, καὶ πᾶσα ἔκτασις ἀπαιτεῖ τόπον, ἀλλὰ τὰ πνευματικά δὲν ἔχουσιν ἔκτασιν, ὁ τόπος δὲν εἶναι εἰς αὐτὰ ἀναγκαῖος. Καὶ μέχρι τινὸς δὲν θὰ εἶχες ἄδικον, διότι τὴν γνώμην ταύτην πρεσβεύουσι διάσημοι φιλόσοφοι καὶ ἐκ τῶν πνευματιστῶν καὶ ἐκ τῶν ὑλιστῶν, οἳ οὐδὲν περικλεῆς Κάντιος καὶ ὁ ἐν Ἀβερδείνῳ διακεκριμένος καθηγητῆς τῆς Λογικῆς Βαίν. Ἄλλὰ μὲ ὄλον τὸ σέβας ὅπερ ὀφείλω εἰς τοὺς σοφοὺς τούτους διδασκάλους, καὶ ἰδίως εἰς τὸν πρῶτον, σοὶ ὁμολογῶ ὅτι δὲν δύναμαι οὔτε κἂν γὰρ φαντασθῶ τι ὑπάρχον χωρὶς γὰρ ὑποθέσω ὅτι ὑπάρχει ποῦ, ἐν τινὶ σημείῳ τοῦ τόπου, καθὼς ὑπάρχει ἐν τινὶ στιγμῇ τοῦ χρόνου. Ὅπερ ἀληθεύει εἶναι

ὅτι τὰ πνευματικὰ ὄντα δὲν πληροῦσιν οὔτε ἐλάχιστον μέρος τοῦ τόπου, καὶ ἐκ τούτου ἴσως ἠπατήθησαν οἱ ἀνωτέρω φιλόσοφοι μὴ δυνάμενοι νὰ νοήσωσι πῶς ὑπάρχει τὶ ἐν τόπῳ, χωρὶς νὰ κατέχη μέρος αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ τόπος δὲν εἶναι ἄυλος; καὶ πῶς ἠδύνατο νὰ εἶναι ἄπειρος ἐὰν δὲν ἦτο ἄυλος; διότι ἡ ὕλη πάντοτε ἔχει πέρατα, ὅσῳ καὶ ἂν ὑποτεθῆ μεγάλη· καὶ τὰς περὶ αὐλῶν ὄντων θεωρίας ἐλπίζω ὅτι δὲν φοβεῖσαι πλέον, ἀφ' οὗ τὸ ἄυλον τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἤδη ἀνεγνώρισας. Ἀφ' ἑτέρου, καὶ αὐτὴ ἡ θετικωτάτη τῶν ἐπιστημῶν, ἡ γεωμετρία, δὲν ὀρίζει μίαν τῶν πρώτων αὐτῆς ἐννοιῶν, τὸ σημεῖον, οὗ μέρος οὐθέν; Δὲν ἤξεύρω πῶς σε ἐδίδαξαν τὴν γεωμετρίαν, ἀλλὰ πᾶσαι αἱ ἐννοιαὶ αὐτῆς εἶναι καθαρὰ ἐννοιαὶ τοῦ λόγου, ἀμιγεῖς οἷου δήποτε ὕλικου στοιχείου, ἢ, ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, εἰλικρινεῖς. Περὶ χρόνου οὐδεμίαν δυσκολίαν, διότι οὐδεὶς ὁ μὴ ἀναγνωρίζων ὅτι πᾶν τὸ ὑπάρχον εἶναι ἐν χρόνῳ, ὑπάρχει ἐν τινὶ στιγμῇ τοῦ χρόνου. Ἄς συμπεράνωμεν λοιπὸν ὅτι, καθ' ἃ εἶδομεν μέχρι τοῦδε, πᾶν ὄν εἶναι ὑπόστασις σχετιζομένη πρὸς τινὰ μορφήν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ. Ἄλλ' εἰς τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀναγκαζόμεθα καὶ ἕτερον νὰ προσθέσωμεν. — Ὁ λόγος διὰ τῶν τριῶν

ἀρχῶν του μᾶς ἀνεκάλυψε τάξιν τινά μεταξὺ τῶν ὄντων, συνδυασμὸν, τουτέστιν, αἰτίων, μέσων καὶ τελῶν, καὶ τὴν τάξιν ταύτην δικαίως ὠνομάσαμεν ἔλλογον. Ἄρα καὶ τοῦτο εἶναι στοιχειῶν οὐσιωδέστατον τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος, καὶ πρέπει νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ὄρισμὸν αὐτοῦ, ὅστις εἶναι ἄρτιος καὶ πλήρης ἐὰν εἴπωμεν, ὅτι τὸ ὄν εἶναι ὑπόστασις σχετιζομένη πρὸς τινα μορφήν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ καὶ ὑποκειμένη εἰς ἔλλογον τάξιν. Τοιοῦτος εἶναι, φίλε μου, ὁ ὄρισμὸς τοῦ ὄντος, ἡ ἔλλογος ἐννοία τοῦ ὄντος. Δύνασαι νὰ συλλάβῃς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ οὔτε καὶ νὰ ὑποθέσῃς ὄν ὅπερ νὰ μὴ ἔχῃ πάντα τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα, νὰ μὴ εἶναι ὑπόστασις, σχέσις, μορφή, νὰ μὴ εἶναι ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, νὰ μὴ ὑπόκειται εἰς τινα τάξιν, δηλαδή νὰ μὴ εἶναι ὅ,τι εἶναι, νὰ μὴ ἔχῃ αἶτιον, νὰ μὴ ἔχῃ τέλος; Σκέψου, γυμνάσου μόνος σου περὶ τούτου, ἐπαλήθευσον ὅσον θέλεις καὶ ὅπως θέλεις ὅσα σοὶ εἶπον, καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἐν τέλει θέλεις ἀναγνωρίσει ὅτι ὁ ἀνωτέρω ὄρισμὸς ἀρμόζει εἰς πάντα τὰ ὄντα. Τὸν ὄρισμὸν τοῦτον βεβαίως δὲν ἔχουσι πρόχειρον πάντες οἱ ἄνθρωποι, οὐδὲ συλλαμβάνουσιν αὐτὸν ἀυθορμήτως, καθὼς οὐδένα ἐπιστημονικὸν ὄρισμὸν ἀυθορμήτως καὶ ἄνευ διδασκα-

λίας διατυποῦσιν, ἀλλ' οὐχ ἤττον πάντες καθὼς ἔλλογοι ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὰ στοιχεῖα τοῦ ὀρισμοῦ τούτου, καὶ ἐὰν εὐρεθῆ ὁ διὰ καταλλήλου μεθόδου χειραγωγῶν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν, πάντες δύνανται νὰ νοήσωσι καὶ ἐν ἑκάστον τῶν στοιχείων τούτων καὶ τὸ σύνολον αὐτῶν, καὶ ἡ συγκεχυμένη καὶ ἀτελής συνείδησις αὐτῶν γίνεται τότε καθαρὰ καὶ πλήρης συνείδησις, ἐπιστημονικὴ συνείδησις. "Ὅτι δὲ πάντες ἔχουσι τὴν ἔλλογον αὐτὴν ἐννοιαν τοῦ ὄντος, ἂν καὶ δὲν δύνανται νὰ τὴν διατυπώσωσιν ἐπιστημονικῶς, ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς μελέτης καὶ προσεκτικῆς ἀναλύσεως ὄλων ἐκείνων τῶν ἐνεργειῶν ἐξ ὧν συναποτελεῖται ἡ νόησις· καὶ τοῦτο μὲ φέρει εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς πρώτης ἀπορίας σου.

Συμφωνεῖς ὅτι ὁ λόγος γεννᾷ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, καὶ διὰ τῆς φαντασίας παράγει τὴν καλλιτεχνίαν, καὶ ὅτι μᾶς ἀνακαλύπτει τὸν νόμον τῆς ἠθικῆς ἡμῶν διαγωγῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ ὀλίγιστοι εἶναι οἱ ἐπιστήμονες, οἱ καλλιτέχναι καὶ οἱ ἠθικολόγοι, καὶ ἐπειδὴ, ἀφ' ἑτέρου, σοὶ εἶπον ὅτι ὁ λόγος ρυθμίζει πᾶσαν τὴν νόησιν, ἐπιθυμοῦμεν νὰ μάθῃς πῶς γίνεται τοῦτο, τί εἶναι ἡ νόησις, ἐὰν εἶναι μία δύναμις ἢ πλείονες, καὶ πῶς καὶ διατί πᾶσα νόησις ὑπόκειται εἰς τὴν κυ-

ριαρχίαν τοῦ λόγου, καὶ ὑπ' αὐτοῦ κανονίζεται. Ἄλλ' ἤξεύρεις τί ζητεῖς; Ὀλόκληρον τὴν Ψυχολογίαν. Αὕτη δὲν δύναται νὰ συμπεριληφθῆ, εἰς μίαν ἐπιστολήν· ἀλλ' οὐχ ἥττον, ὅπως σε εὐχαριστήσω καὶ ἐκπληρώσω τὴν ὑπόσχεσίν μου, θέλω θέσει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν σου μόνην τὴν ἰχνογραφίαν ἢ ἑλληνικώτερον, τὴν ὑπογραφήν τῆς εἰκόνας τῆς ἡμετέρας ψυχῆς καὶ ἡ περαιτέρω μελέτη θέλει σὲ διδάξει πῶς νὰ τὴν χρωματίσης. — Καὶ ἐν πρώτοις, φίλτατέ μοι, πρέπει νὰ σοι εἶπω ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι μία μόνη δύναμις ἔχουσα πλείονας τρόπους ἐνεργείας, οὓς συνεχδωχικῶς καὶ καταχρηστικῶς ὀνομάζομεν δυνάμεις, ὥστε αἱ κατὰ τῶν πνευματιστῶν κατηγορίαι ὅτι δῆθεν πολλαπλασιάζουσι τὰ ὄντα, καὶ κατακερματίζουσι τὴν ψυχὴν, εἶναι ὅλως ἄδικοι, διότι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν οὔτε ἐφαντάσθη τοῦτο, οὔτε ἠδύνατο νὰ τὸ φαντασθῆ· ἀπ' ἐναντίας οἱ ἀναγνωρίζοντες τὴν αὐτὴν φύσιν τῆς ψυχῆς παραδέχονται ὑπὲρ τοὺς ἄλλους τὴν ἐνότητά αὐτῆς, καὶ ἐπ' αὐτῆς στηρίζουσι τὰς θεωρίας των. Ἀλλὰ σεβόμενος τὴν συνήθειαν θέλω μεταχειρισθῆ καὶ ἐγὼ τὴν λέξιν δυνάμιν πρὸς δήλωσιν τῶν ποικίλων τρόπων τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας. Καὶ ἤδη ἤξεύρεις ὅτι ἡ πρώτη καὶ κυριωτάτη δύναμις τῆς